

Igor Presl, **Ljudje s črnimi prsti: nebesedilne sestavine tiskane knjige iz 16. stoletja kot zgodovinski vir**. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera«, 2018, Piran, 295 str.

Knjiga je bogato ilustrirana in razdeljena na naslednja poglavja: Uvod, Pregled dosedanjih raziskav in rezultatov, Nebesedilne sestavine antikvarne knjige, Knjiga danes: bibliografija in digitalizacija, posebna razprava Anonimni tiskar Tolomeo Ianiculo – študija primera in Katalog knjig iz 16. stoletja v knjižnici Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran. Dodan je obsežen seznam uporabljenih virov in literature.

Povzemati podrobno vsa poglavja bi ne imelo pravega pomena, zato naj se osredotočim na nekaj glavnih misli in ob tem opozorim na nekatere tiske, ki jih v kontekstu te raziskave lahko bolje interpretiram. V obsežnem poglavju piše o zgodovinopisju, ki se ukvarja z zgodovino knjige. Na tem mestu moramo poudariti, da je to področje, ki je bilo do nedavnega nekako porinjeno ob stran, pri knjigi so namreč proučevali predvsem njeno vsebino in je bila tako velikokrat »prepuščena« literarni kritiki, če se na primer omejimo na leposlovje. Danes so v ospredju novejših struj – arheologije knjige in francoske analovske šole - tudi drugi pogledi. Po angleških raziskovalcih povzema sledenje, kateri natis je najbližje Shakespearovemu originalnemu besedilu. Med vzroki za različne variante tiskanega besedila tudi v okviru istega natisa navaja več možnosti – odločitev o povečani nakladi po začetku tiskanja, ko so že uporabljene tiskovne forme razstavili; napake na stiskalnici, popravki besedila po avtorjevi, korektorjevi volji ali zaradi zunanjih vplivov, osvežitev starejše izdaje s tiskom nove naslovne strani, kolofona, posvetila.

Na podlagi Preslovih izvajanj, lahko navedemo nekaj primerov naših tiskov, ki so bili doslej različno interpretirani. Valvasorjeva *Slava* ima dve različni naslovnici – na enih je dodan podatek o podeljenem privilegiju, na drugih pa tega še ni.¹ Različni naslovnici ima Steinbergovo delu o Cerknškem jezeru, ki je bilo 1758 natisnjeno v Ljubljani, drug tiskar in založnik (Widmanstätter in Lechner) pa sta se podpisala tri leta kasneje pod novo izdajo v Gradcu. Dejansko je bila nova le prva tiskarska pola, ostalo besedilo vključno s seznamom tiskovnih napak »Errata« ob koncu pa je ljubljanski tisk. Enako lahko zapišemo o Linhartovemu *Poskusu zgodovine Kranjske*. V nemškem Nürnbergu je natisnil novo naslovnico in tako »osvežil« izdajo Ernest Christoph Grattenauer. V literaturi se je pojavila

¹ Dular, Anja, Iz zgodovine tiskarskih privilegijev. *Zgodovinski časopis* 52, 1998, str. 21-36.

celo teza, da naj bi bilo delo leta 1796 ponatisnjeno,² a Grattenauer ni bil tiskar, pač pa pomemben založnik in knjigarnar. Tako imamo pred seboj ljubljansko izdajo s spremenjeno naslovnico, kjer piše, da so knjigo prevzeli v komisijisko prodajo (*in Commission*) leta 1796.

Vsekakor pa je zanimiva teza, ki jo zagovarja Presl, da je v času ročnega stavljenja besedila vsak izvod knjige do neke mere unikat. Predstavil je tudi možnosti, da na podlagi temeljitih pregledov besedil ugotovljamo, koliko stavcev je sodelovalo, kakšni so bili njihovi deleži pri posamezni knjigi, pa posledično, kako velike so bile določene tiskarne, kakšne so bile njihove materialne možnosti. Žal pa je za vse te raziskave pogosto mnogo premalo trdnih dokazov v arhivskem gradivu, saj za večino knjig (99%), ki so bile natisnjene, ni nikakršnih sledi v listinah. Poleg tega se moramo zavedati, da so tiskarne tiskale sočasno tudi letake, pamflete, igralne karte. Poseben problem so skrivne izdaje in navedbe napačnih krajev tiskarne. Tu navaja beneške izdaje in presenetljivo visok procent francoskih knjig z napačnim krajem izida. Morda bi lahko dodali kot dopolnitev, da se je s problematiko navajanja napačnih krajev izida za madžarske knjige od 16. do 18. stoletja ukvarjala Judit Ecsedy.³

Bibliografijo zanimajo okoliščine nastanka besedila (vidik produkcije), zgodovino knjige bralci (vidik postprodukcije), obe disciplini pa si zastavljata tako teoretična vprašanja kot rešujeta tehnične probleme. Prav zgodovina knjige je najbolj interdisciplinarna, saj je knjiga najštevilnejši (poleg kovancev) in najpomembnejši človekov izdelek, je priča civilizacije. Ne usmerja ene vede na vse pojave, kot npr. zgodovina ali fizika, ampak mnoge vede na en pojav, to je na knjigo. Zaradi tega pomena je zgodovina knjige samostojna veda s svojim predmetom, metodologijo in metodami, čeprav, kot mnoge »nove« vede, ne najde mesta v konvencionalnih akademskih okvirih.

Utemeljuje tezo, da je avtor le eden od akterjev pri zgodovini knjig, več bi se morala bibliografija ukvarjati z ostalimi elementi – tako imenovanimi »nebesedilnimi sestavinami antikvarne knjige«. Pri tiskarstvu se dotakne tudi organizacije dela v tiskarni od postavitve stiskalnic, zaposlitve, deleža žensk v teh delavnicah. Poglavji o tiskarstvu, izdelavi papirja, pa zgibanju tiskarskih pol v snopiče, format, ki so potem osnova za vezano knjigo. Vse do 18. stoletja – čas ročnega tiskanja, je vsak izvod lahko drugačen, torej težko govorimo ob enem izvodu o celotni nakladi in njenih značilnostih. Prav ta del publikacije prinaša največ novosti v slovenski znanstveni prostor, saj se nihče ni tako podrobno ukvarjal s temi vprašanji. Le ob obravnavi vodnih znakov na papirju je potrebno opozoriti, da je bila v zadnjem desetletju v okviru evropskega projekta Bernstein vzpostavljena nova baza za proučevanje vodnih znakov, ki v tej publikaciji še ni upoštevana.⁴

² Grdina, Igor, Anton Tomaž Linhart: slowenischer Aufklärer, Dramatiker, Historiker und Volksbildner. *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens*. Vorausband. Klagenfurt = Celovec 1999, str. 209-218.

³ Ecsedy, Judit, *Alte ungarische Bücher mit falschen Deutschen Druckorten*. Budapest: Borda Antikvarium, 1999.

⁴ *Bull's Haed and Mermaid: The history of Paper and Watermarks from the Middle Ages to the Modern Period*, Stuttgart, Vienna 2009.

Najdražja postavka pri izdelavi knjige je bil papir, od 30- 65% procentov tiskanja. Presl omenja, da je znanih več primerov, ko so manjše število izvodov ene naklade tiskali na boljšem papirju. Tu bi opozorila, da poznamo tudi z našega prostora arhivski vir, ki govori o manjšem številu Dalmatinove *Biblije* na boljšem papirju.⁵ Prav tako bi tu lahko našli odgovor za različne papirje v Valvasorjevem osebni izvodu *Slave*, ki ga hranijo v Zagrebu, očitno poskusni odtisi na slabšem papirju, morda bi celo našli kakšne naknadne posege v tekst – korekcije, dopolnitve, če bi podrobno primerjali ta »prvi« odtis in pa »standardno« izdajo. Vodopivec zapiše o izvodu *Slave* v Metropolitanski knjižnici, da ima papir več različnih vodnih znakov, vendar med njimi ni »običajnega« kot v drugih izvodih, uporabljen je bil papir nižjega kakovostnega razreda. Tudi velikost potiskanega polja izrazito izstopa od povprečja, je občutno višje in širše. Nakazala je možnost, da je bil ta izvod »probni« odtis pred tiskom.⁶ Kdo pa je pregledoval oz. uporabljal probne odtise pa glede na analize procesa tiskanja v zgodnjem novem veku vemo, da je bil poleg avtorja tu navadno prisoten še korektor. V primeru Valvasorjeve *Slave* prav gotovo Erazem Francisci, ki se je leta 1657 preselil v Nürnberg, kjer je dobil kot učen in marljiv človek delo korektorja v tiskarsko založniški hiši Endter.⁷ Morda bi lahko z gotovostjo trdili, da imamo pred seboj poskusni odtis že, če bi pregledali opombe oz. njihove oznake v metropolitanskem izvodu, ki jih lahko pripišemo po raziskavi Franceta Barage korektorju Francisciju.⁸

Nadalje Presl ugotavlja, da lahko papir predstavlja tudi vir o »finančnem« stanju tiskarja – ali je kupoval papir za knjigo vnaprej, je uporabil že deloma razrezane pole, torej ni imel oz. mogel imeti zaloga zaradi visokih stroškov itd. Najskromnejši pri tem so bili potujoči tiskarji.

Problematična je lahko tudi bibliotekarska katalogizacija, ta se načeloma ukvarja z idealnim izvodom, a niso vsi izvodi neke izdaje, celo natisa v okviru iste izdaje, popolnoma enaki. Razlike med variantami besedila nastanejo zaradi zavestnega delovanja avtorja, korektorja, stavca in tiskarja. Do različnih variant lahko pride tudi zaradi napak, nezgod in okvar stiskalnic.

Temeljni razpravi sta dodana dva dela, najprej omenimo popis knjig iz 16. stoletja v Pomorskem muzeju v Piranu, nekoč je bil to fond Bibliotece civice Pirano. To ni le klasičen katalog v okviru slovenske knjižnične baze COBISS, ampak mnogo več. Dodani so številni pomembni podatki, ki jih lahko razberemo iz publikacije same - ekslibrisi, napake v paginaciji, prstni odtisi, format (tu uporablja npr. 8°, kar je skladno z njegovim proučevanjem formatov, kjer ni merilo

⁵ Glavan, Mihael, *Dalmatinova Biblija in Slovenci*. Ljubljana: DZS, 1994, str. 9; Vodopivec Tomažič, Jedert, Materialna podoba Dalmatinove Biblije. *Stati inu obstatu* 25, 2017, str. 89.

⁶ Vodopivec Tomažič, Jedert, Slava vojvodine Kranjske 1689: materialna podoba in konservatorsko – restavratorski poseg. *Studia Valvasoriana: zbornik spremnih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik*, 2014, str. 156-15.

⁷ Žvanut, Maja, Veliki mali svet Erazma Franciscija. *Studia Valvasoriana : zbornik spremnih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik*, 2014, str. 184.

⁸ Baraga, France, Erazem Francisci – redaktor Valvasorjeve *Slave*. *Valvasorjev zbornik*, 1990, str. 118-119.

višina hrbta v centimetrih, ampak zgibanje papirja). Citirani elektronski viri, nas popeljejo večinoma do baze italijanskih knjig iz 16. stoletja. Prav ta fond knjig pa je bil temeljna baza za nastanek monografije.

Drug dodatek pa je razprava Giangiorgio Trissino med vohunjenjem in književnostjo. Ob življenju in delovanju avtorja, italijanskega jezikoslovca, pesnika in dramatika, ugotavlja tudi, kdo je bil tiskar njegovih del. Na podlagi podrobne analize piranske knjige in nekaterih drugih, ki jih je pritegnil v obravnavo, naniza vrsto argumentov, ki kažejo, da je bil tiskar Tolomeo Ianiculo v resnici Bartolomeo Zanetti. Tu torej na konkretnem primeru pokaže rezultate svojih analiz tiskarske produkcije v času ročnega tiskarstva. Kakor zapiše ugotovitve bibliografske analize so neizogibno deduktivne lastnosti, ki izstopajo iz množice »običajnih«, »pravilnih«, statistično dokazljivih in verjetnih, pa so indikativne in morajo zbuditi zanimanje raziskovalca.

Vse analize, ki jih je naredil Igor Presl, so narejene seveda na originalnih virih in tako lahko razumemo njegov kritičen odnos do izdajanja faksimilov, kajti ob tem se zgubijo številni podatki. Prav tako elektronski dostop do gradiva ne prinaša vsega, vendar moramo priznati, da nam prav ta dva »delna« dostopa omogočata marsikatero informacijo in pot za nadaljnje raziskave. Igor Presl je

v pričujoči knjigi opozoril na toliko podrobnosti, ki jih včasih prezremo, ko hočemo o kaki stari knjigi povedati več, kot nam ponuja že naslovnica, torej ne le avtorja, pa naslov, morda kraj in leto natisa. Pa že pri teh osnovnih podatkih se velikokrat zaplete, so lahko zavajajoči in potem se moramo zateči k temeljiti forenziki, da se dokopljemo do tistega, kar bi o knjigi radi vedeli, pa še tu imamo težave.

Anja Dular